

İsmi Unutulmuş Bir Müellif: Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Abdulahdi Uysal*

Öz

XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asrın ilk yıllarında Osmancık'ta yaşamış olan Hüseyin Sabri Efendi, adı her ne kadar Osmanlı ulemasının arasında, o devrin âlim ve şairlerini tanıtan eserlerde yer almasa da yaşadığı devrin önemli âlimlerinden biridir. İslâmî ilimler, lisâniyyat ve edebiyat başta olmak üzere pek çok sahada eser telif etmiş olmasına rağmen hakkında şimdiye kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Çorumlu şairler hakkında bilgi veren bir eserde yer alan kısa malumat ve “Hıfzu'l-Lisân” isimli eseri hakkında sunulmuş bir tebliğ dışında kitabî kaynaklarda kendisine dair bilgi bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı bu makalede, daha ziyade Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki ilgili vesikalardan istifade edilerek ve eserlerinde yer alan bazı bilgi ve karinelerden yola çıkılarak müellifin hayatı aydınlatılmaya çalışılmış ve tespit edilebilen bütün eserleri ana hatlarıyla tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi, Osmancık, Türk edebiyatı.

A Forgotten Scholar: The Biography and Works of Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi

Abstract

During the second half of 19th century and in the early years of 20th century, Hüseyin Sabri Efendi, also known as Hüseyin Sabri Efendi of Osmancık, lived in Osmancık. Although his name is not mentioned among the Ottoman scholar circles or in the works introducing the scholars and poets of that period, he was one of the prominent scholars of his time. Despite his works on Islamic sciences, philology, literature and many other fields, there has been no exclusive work on Hüseyin Sabri Efendi and his works.

* Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, abdulahdiuysal@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2173-2599

Apart from a small part in a book on poets of Çorum, and a report on his book named as “Hıfzu’l-Lisân”, there is no relevant information about Sabri Efendi in academic sources. Therefore, this article, by utilizing the documents in the Ottoman Archives of the Prime Ministry and considering certain information and traces in his works, attempts to shed light on the author’s life. Besides, this article aims to introduce generally all the works of Hüseyin Sabri Efendi.

Keywords: Hüseyin Sabri Efendi of Osmancık, Osmancık, Turkish literature.

Giriş

Hususî kütüphanemizde hakkında pek az şey bilinen Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi isimli bir son devir müellifine ait *Nûr-i İmân* ve *Esâmî* isimli eserler ile bir de divan bulunmaktadır. Müellifin, birçok farklı sahada eserler vermesi, pek çok yönüyle Anadolu'daki emsallerinden ayrılması; ayrıca hakkında bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamış olması gibi sebeplerden dolayı bu yazı vasıtasıyla hayatından ve eserlerinden ilim aleminin haberdar edilmesi hedeflenmiştir. Burada, Hüseyin Sabri Efendi hakkında kitabî kaynaklardaki bilgi kifayetsizliği sebebiyle daha ziyade arşiv vesikalarından istifade edilerek ve eserlerinde yer alan bazı bilgi ve karinelerden yola çıkılarak hayatı aydınlatılmaya çalışılacak; ikinci kısımda ise tespit edilebilen eserleri ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi'nin Hayatı

Birçok eser telif etmiş olmasına rağmen, son devir Osmanlı müellif ve şairlerini konu alan eserlerde Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi'ye dair herhangi bir bilgiye rastlanamamaktadır. Neyse ki, kendisi uzun yıllar muhtelif devlet memuriyetlerinde bulunmuş ve bu sebeple Başbakanlık Osmanlı Arşivinde hayatı hakkında bilgi edinebileceğimiz bazı vesikalar birikmiştir. Bunlardan Sicill-i Ahvâl Varakası¹ ve Sicill-i Ahvâl Defterleri'nde kendisi hakkında malumat veren kısım, müellifin hayatı hakkında bilgi sahibi olabilmemiz bakımından pek önemlidir.

Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Sicill-i Ahvâl Varakası'nda ismi, babasının ismi ve lakabı gibi hususlar hakkındaki sual kısmını kendi el yazısıyla şu şekilde cevaplandırmıştır: “*İsmim Hüseyin Sabri Efendi, pederim Osmancık kazası ahâlisinden ve tarîk-i Nakşibendîye hulefâsından müteveffâ es-Seyyid eş-Şeyh Ömer Recâî Efendi'dir. Şöhretim Ömer Hâfız oğlu demekle mârufdur.*”² Hakkında çok kısıtlı da olsa bilgi veren

1 Sicill-i Ahvâl Varakası: Osmanlı Devleti'nde devlet memurlarının tercüme-i hallerinin kayıt altına alınması uygulamasına Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1879 senesinde başlanmıştı. Sicill-i Ahvâl Varakası, sual ve cevap kısımlarından oluşan matbu bir belge olup, burada memurlara doğum tarihi, baba adı, eğitim durumu, görevleri, eserleri, rütbe ve madalyaları, kazandığı mükâfatlar, aldığı cezalarla ilgili cevaplandırılması istenen sorular bulunurdu. Memurlar, bu soruları bizzat kendi el yazıları ile cevaplandırmaya mecburlardı. Ayrıca bu Sicill-i Ahvâl Varakalarına gerekli bazı evraklar da ilave edilirdi. Sicill-i Ahvâl Komisyonunda bu belgeler incelenerek memurun beyan ettiği bilgilerin doğruluğu araştırılır ve belgedeki “Mûlahazât” kısmında yer alan amirlerin memurlar hakkındaki mûlahazalarına dayanılarak Sicill-i Ahvâl Defterleri'nde her memur için iki sayfa olmak üzere bir yer tanzim edilirdi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVII, s.135-136.)

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM), 13/8/1.

bazı kaynaklar ise asıl ismi Hüseyin Sabri olmakla beraber kendisini daha ziyade “Sabri” şeklinde zikretmişlerdir.³ Doğum tarihi ve yerini de yine Sicill-i Ahvâl Varakası’ndaki şu ifadelerinden öğreniyoruz: “*Bin iki yüz elli yedi sene-i hicriyesi Rebîü’l-evvelinin yirmi altıncı gününe müsadif olan bin iki yüz elli yedi sene-i mâliyesi Mayıs’ının beşinci Cuma gecesi Osmancık’da tevelliüd etmişim.*” Hüseyin Sabri Efendi’nin bu ifadesinden miladi 20 Mayıs 1841 tarihinde⁴ Osmancık’ta, Yazı Mahallesi’nde⁵ doğduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivindeki vesikalarda doğum tarihi olarak hicri/rumi 1256 senesi gösterilmekteyse⁶ de Hüseyin Sabri Efendi’nin Sicill-i Ahvâl Varakası’nda gün, ay ve yıl vererek net bir biçimde beyan ettiği bu tarihi itibara alarak asıl doğum tarihinin bu olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır, nitekim günümüzde de sıkça rastlanıldığı gibi şahısların asıl doğum tarihleriyle devlet kayıtlarındaki doğum tarihleri farklı olabilmektedir. Babası Hafız Ömer Recâî Efendi hakkında kendisinin verdiği malumat dışında herhangi bir bilgimiz yoktur. Annesinin ismi ise Fatma’dır. Zübeyde isminde bir hanımla evlenmiş ve bu evlilikten Numan ve Fatma Rabia adında iki çocukları olmuştur.⁷

İlk tahsiline Osmancık’taki sıbyan mektebinde başlayan Hüseyin Sabri Efendi’nin tahsil hayatına dair bazı bilgileri de yine Sicill-i Ahvâl Varakası’ndaki ifa-

- 3 Mesela bkz. Abdullah Ercan, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, Çorum, yay. Hitit Festivali Komitesi, 1991, s.199.
- 4 Müellifin doğum tarihi hususunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Kendisinin verdiği hicri ve rumi tarihler birbirini tutmamakta ve ayrıca 26 Rebiülevvel 1257 tarihi cuma gününe değil 18 Mayıs 1841 Salı gününe denk düşmektedir. (Tarih çevirme işlemleri için Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Klavuzu programı kullanılmıştır.) Bilindiği üzere eski telakkiye göre bizim bugün perşembe gecesi olarak kabul ettiğimiz vakit, cuma gecesi sayılıyordu. Bu durumu nazarı itibara alırsak ve müellifin doğum gününü kendi belirttiği gibi cuma gecesi kabul edersek 20 Mayıs 1841 Perşembe tarihine ulaşmaktayız. (Bu tür tarih çevirme işlemlerinde çevrilen tarihin hangi güne denk geldiği biliniyorsa 1-2 gün takdim-tehir yapılabildiği malumdur.)
- 5 Ercan, a.g.e., s.199. Ayrıca müellifin Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4691’da kayıtlı *Risâle-i Keftü’l-Lisân* isimli eserinin son varacağı kimliği meçhul bir kişi tarafından düşülen bir notta Osmancık’ta Camiikebir Mahallesi ahalisinden olduğu bilgisi yer almaktadır.
- 6 “...bin iki yüz elli altı sene-i hicriyye (sene-i mâliye bin iki yüz elli altı) Sivas vilâyetinde Osmancık kasabasında dünyaya geldiği Nüfus Tezkire-i Osmâniye’sinde muharrerdir.” (BOA, DH.SAİD.d, 85/445).
- 7 Abdurrahman Özdemir, “Osmancıklı Ömer Recâizâde Hüseyin Sabri Efendi ve “Hıfzu’l-Lisân” Adlı Eseri”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, Çorum, 2008, C.II, s.851. Hüseyin Sabri Efendi’nin *Hıfzu’l-Lisân* isimli eseri hakkında bir inceleme yazısı bulunan Abdurrahman Özdemir, elinde başka hiçbir bilgi olmaksızın sadece müellifin ve babasının isminden hareketle nüfus müdürlüğü kayıtlarından bazı verilere ulaşmış fakat elinde bu verileri destekleyecek herhangi bir delil bulunmadığından bunları ihtiyatlı bir dille sunmuştur. Abdurrahman Özdemir’in doğruluğundan tam emin olamayarak ihtiyatlı bir dille verdiği bu nüfus kaydı bilgilerinin arşiv vesikalarıyla kıyaslandığında doğru olduğunu görmekteyiz.

delerinden öğreniyoruz. Tahsil durumu hakkında şöyle demektedir: “*Osmancık kazâsı sıbyan mektebinde mukaddemât-ı ‘ulûmu okuduktan sonra kazâ-i mezbûr müftî-i sâbıkı müteveffâ el-Hâc Hâfız Mehmed ‘İlmî Efendi’den ‘ulûm-ı âliye ve ‘âliye-i Arabiyyeyi tekmîl ederek mümâ ileyhın vukû-ı vefâtına mebnî icâzetname ahzine muvaffak olamadım, Türkçe kitâbet ederim...*”⁸ Müellif ayrıca ileride bahsedileceği üzere Arapça ve Farsçaya bu dillerde gramer kitabı telif edecek derecede vâkıftır. Divanında geçen bazı ifadelerden burada ismini zikrettiği Osmancık Müftüsü Mehmed İlmî Efendi dışında bazı hocalardan da ders aldığı anlaşılmaktadır. Hususi kütüphanemizde mahfuz divanında “*Bu Sitâyiş Çorum’da Kıara ‘Ali-zâde Hocam Tâhir Efendi’niñ Hakkındadır*” başlığı altında hocası olduğunu ifade ettiği bir şahsı şu dizelerle methetmektedir:

Bu Sitâyiş Çorum’da Kıara ‘Ali Zâde Hocam Tâhir Efendi’niñ Hakkındadır

Âh eyle gönül hâtıra düşdükçe hayâli

Ol nâdire-i dehri ve tahrîr mişâli

Doymak mı olur şîve-i tadrîsine zîrâ

Cân-bağş kılar mürdeyi takrîr-i zülâli

Yetişmez âniñ k’âbine bi’l-cümle efâhîl

Cem’ eylemiş ‘âlemdede olan ‘ilm ü kemâli

Geşt eyleyüb etrafı görüb bir nice fuzzâl

Görmedim âniñ gibi pesendide-hısâli

Hüseyin bitirüb de bulmuş iken tılsım-ı kimyâ

Fâş eyleyemez kimseye bu râzi bu hâli

Hüseyin Sabri Efendi (*Divân*, s.29)

Yine divanında “*Bu Sitâyiş Üstâdım Hakkında*” başlığı altında şiirde üstadı olarak Kâmil isminde bir şahıstan bahsetmekte ve onu methetmektedir:

Benim üstâdım gibi cihânda bir daha yokdur

Âniñ emşâlini şordum aradım sâlihâ yokdur

Dédiler eş‘ârda kim hocañ dedim ki Kâmil
 Dédiler yüce pâyedir şimdi âña nisbet yokdur
 Hüseyin Sabri Efendi (*Dîvân*, s.53)

Ayrıca devrin tanınmış simalarından Çorum müftüsü Ahmed Feyzi Efendi'den aldığı bir ilm-i ferâiz (İslam miras hukuku) icazetnamesi Ankara Milli Kütüphane'de, kendisinin istinsah ettiği *Kavâid'ül-Ehâdis* isimli bir eserin başına ilave edilmiş şekilde bulunmakta olup⁹ divanında bu hocası hakkında da bir methiye yer almaktadır.¹⁰ Hüseyin Sabri Efendi, yoksulluk sebebiyle yüksek tahsil yapamamış, bütün hayatı Osmanlı'da geçmiş¹¹ fakat çevresindeki bilgili kimselerden azamî surette istifade etmeye çalışmış ve ileride de bahsedileceği üzere birçok eser telif etmiştir. Divanından isimlerini tespit edebildiğimiz bu hocalarını da unutmamış, kendilerini metheden şiirler kaleme almış, onları hayır ile yâd etmiştir. İsmi bilmediğimiz başka hocalarının da olması muhtemeldir.

Hüseyin Sabri Efendi 1277 senesinin 1 Ramazan'ında (13 Mart 1861) 20 yaşında iken devlet memuriyetine girmiş, kırk yıldan fazla bir müddet devlet hizmetinde bulunmuştur. Bulduğu vazifeler ve süreleri şu şekildedir: 13 Mart 1861'den 12 Haziran 1863'e kadar mahkeme-i şer'iyye kitâbetinde memurluk, 13 Haziran 1863'den 12 Aralık 1866'ya kadar duhân memurluğu, 13 Nisan 1865'ten 12 Eylül 1867'ye kadar kaza kitâbetinde memurluk, 13 Eylül 1867'den 2 Şubat 1870'e kadar mal müdürlüğü, 21 Ağustos 1870'ten 13 Aralık 1870'e kadar kitâbetinde memurluk, 13 Aralık 1871'den 12 Ağustos 1872'ye kadar tahrirat kitâbetinde memurluk, 13 Aralık 1873'ten 12 Nisan 1875'e kadar tapu kitâbetinde memurluk, 13 Mayıs 1874'ten 12 Aralık 1874'e kadar deâvî mümeyyizliği, 13 Temmuz 1878'ten 12 Mart 1879'a kadar rüsûmât memurluğu, 13 Mart 1874'ten 12 Haziran 1874'e kadar ağnâm müfettişliği, 13 Mart 1878'den 12 Haziran 1878'e kadar tekrar ağnâm müfettişliği, 13 Aralık 1879'dan 7 Aralık 1880'e kadar idare âzâlığı, 7 Aralık 1880'den 12 Mayıs 1881'e kadar âşâr kâtib-i sâniligi, 13 Ekim 1881'den 12 Mayıs 1882'ye kadar tapu kitâbetinde memurluk, 17 Nisan 1882'den 30 Mart 1884'e kadar bidâyet âzâlığı. Ayrıca fahri olarak muhtelif komisyon azalıklarında da bulunmuştur. Zaman zaman aynı anda iki memuriyeti üzerine aldığı olmuştur, memuriyetlerinin hepsi Osmanlı kazasındadır.¹²

9 Ahmed Feyzi b. Ali Arif Çorûmî, *İcâzet-nâme-i İlm-i Ferâiz*, Milli Ktp., nr. 2291/2, vr.4b-5a.

10 Hüseyin Sabri Efendi, "Bu sitâyîş fuhûl-i 'âliyy'ün-neseb olan Çorum müftüsü hakkında", *Dîvân*, s.28.

11 Ercan, a.g.e., s.199.

12 BOA, DH.SAİD.MEM, 13/8/5

28 Nisan 1884 tarihinde nüfus memurluğu görevine başlayan Hüseyin Sabri Efendi, bu vazifedeyken rumî 1316 (M.1901/1902) senesinde yaşlılığını sebep göstererek emeklilik talebinde bulunmuş¹³ fakat emeklilik işlemleri tamamlanmadan yerine bir başkası tayin edildiğinden arşivdeki bir vesikada geçen ifadeyle “*kendisi ve evlâd ü ‘ıyâli perişân bir halde*”¹⁴ kalmıştır. Bunun üzerine emeklilik işlemleri tamamlanincaya kadar vazifesi başında kalma talebinde bulunmuş, bu talebi kabul edilmiş ve ertesi sene işlemler tamamlanarak emekli edilmiştir. Hüseyin Sabri Efendi, uzun yıllar çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunmuş, hizmetleri amirlerince takdir edilmiştir. Nitekim Sicill-i Ahvâl Varakası’nda amirlerin memurlar hakkındaki mülahazalarının beyan edildiği “Mülâhâzât” bölümünde kendisi hakkında şöyle denilmiştir: “*Mümâileyh Türkçe kitâbet, Arabî ve Fârisî tefehhüme muktedir olup varakasında mestûr müellefâtı meşhûr olarak değerli ve nâfi*, kendisi erbâb-ı dirâyet ve istikâmetten olarak ber-minvâl-i muharrer mukaddemâ bulunduğu me’mûriyetlerde ifây-ı hüsn-i hizmet eylediği...*”¹⁵

Hüseyin Sabri Efendi, emekliliğe ayrıldıktan kısa bir süre sonra 1323’te (1905/1906) Osmancık’ta vefat etmiştir.¹⁶

Kim ki hayr ile éde Şabrî’yi yâd

Dû cihânda ânı Hağ eyliye şâd

Hüseyin Sabri Efendi

(*Nevâdir ’ül-Hükemâ*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz B 26, vr.322a.)

Eserleri

Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi, muhtelif sahalarda birçok eser telif etmiş fakat imkânsızlıklar sebebiyle bunları bastıramamıştır. Bugün, bu eserlerin hepsi bir arada olmayıp farklı yazma eser kütüphanelerine ve özel arşivlere dağılmış vaziyettedir. Hayatı hakkında pek mühim bilgileri edinmemizde birinci derecede âmil olan Sicill-i Ahvâl Varakası’nda, yazdığı eserler hakkında şu bilgileri vermektedir: “*...fünûn-ı mütenevvî’adan bin altmış altı büyük ve bin altı yüz dört küçük sahîfeyi hâvî on dört parça te’lifâtım ve bir dîvânlık eş’arım var ise de masârif-i tab’ıyye karşılığı nukûdun mefkûdiyeti cihet[iy]le tab’ ve neşrine muvaffak olamadım.*”¹⁷ Fakat bu beyanlarının 1894 senesine ait olduğu göz önünde bulundurulursa vefatına kadar geçen 11-12 yıllık süre zarfında daha başka eserler

13 BOA, Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.) 2504/20.

14 BOA, DH.MKT. 2515/30.

15 BOA, DH.SAİD.MEM, 13/8/1.

16 Özdemir, a.g.m., s.851.

17 BOA, DH.SAİD.MEM, 13/8/1.

de yazmış olabileceği ihtimali belirir. Nitekim aşağıda görüleceği gibi müellifin eserlerinden birisi bu zaman zarfında kaleme alınmıştır. 1894 senesine ait bu beyandan hareketle müellifin toplamda 15 eseri olduğu kabul edilse bile müellife ait kütüphanelerdeki ve bizim arşivimizdeki eserlerinin toplamı bu sayıyı vermemektedir. Kayıp olan bu eserlerinin nerede olduğu, zayi olup olmadığı meçhul olmakla beraber, bu eserlerin isimleri ve muhtevaları hakkında da bilgimiz yoktur. Çorumlu şairler hakkında bir eser kaleme alan Abdullah Ercan, müellifin bir “Osmancık tarihi” yazdığını fakat bastıramadığını söylüyorsa da¹⁸ bu eserin tam ismini ve nerede olduğunu bilmemekteyiz. Hüseyin Sabri Efendi’nin bizim hususî kütüphanemizde mahfuz *Nûr-ı İmân* ile *Esâmî* isimli eserlerinin mevcudiyeti her nasıl ki bu yazının kaleme alınmasına kadar meçhul kalmışsa, diğer kayıp eserlerinin de bir gün aynı şekilde gün yüzüne çıkmasını ümit etmekteyim.

Bu kısımda müellifin eserlerinden ana hatlarıyla bahsedilip, muhtasar bilgi verilmeye çalışılacaktır. Müellifin eserleri birçok sahaya taallük etmekte olduğundan söz konusu eserler, müellifin ilmî ve edebî şahsiyetini ortaya koymak bakımından bu sahaların mütehassıslarınca incelenmeye muhtaçtır.

Sabri bu cihandan gidicek dâr-ı bekâya

Yâd olmak için bunca gazelden eserim var

Hüseyin Sabri Efendi¹⁹

a. Dîvân

Hüseyin Sabri Efendi’nin hususî kütüphanemizde mahfuz divanı, bir cilt içerisinde olmayıp müteferrik sayfalar halindedir. Toplamda 53 sayfa olan divanın yalnız 18 sayfası günümüze ulaşabilmiştir, gerisi zâyi olmuştur. Klasik divan tertiplerinde olduğu gibi şiirler kafiyenin son harfine göre sıralanmış lakin yer yer harflerin alfabedeki sırasına uyulmamış, mesela nun harfiyle biten bir şiirin ardından son harfi râ olan bir şiirin geldiği görülmüştür. Divan, 1299(1881-82) senesinde tamamlanmıştır. Hüseyin Sabri Efendi’nin divanının elimizde kalan kısmındaki şiirlerinin ekseriyetini dostları, hocaları ve yaşadığı muhitin önde gelen şahsiyetleriyle alakalı kaleme aldığı methiyeler ve bazı hadiselerle (daha ziyade vefat) alakalı şiirler teşkil etmektedir. Bunlardan hayatı, yakın çevresi ve yaşadığı muhitte alakalı bazı bilgilere sahip olmak mümkündür.

Abdullah Ercan, Çorumlu şairler hakkındaki eserinde Hüseyin Sabri Efendi’nin el yazma bir divanının varlığından söz eder²⁰ ayrıca şiirlerinden bazı ör-

18 Ercan, a.g.e., s.199.

19 Ercan, a.g.e. s.201.

20 Ercan, a.g.e, s.199.

nekler verir ki, bunlar bizim elimizdeki nüshada bulunmamaktadır. Bu durum, divanın kayıp kısmının Abdullah Ercan'ın arşivinde bulunabileceği ihtimalini düşündürmekle beraber; esasen bizdeki nüshanın yukarıda bahsedilen tertip kursurlarını hâvi olup müellifin diğer eserlerine kıyasla müsvedde olduğunu ihsas ettirecek şekilde itinasız bir biçimde yazılmış olması keyfiyeti, Ercan'ın divanın temize çekilmiş ve tam bir nüshasına sahip olduğu yahut hiç değilse böyle bir nüshayı gördüğü fikrini de mümkün kılmaktadır.²¹

b. Esâmî

Hususi kütüphanemizde bulunan ve “Esâmî” ismini taşıyan oldukça ilginç bir eserdir. Kırmızı renkli bir cilt içerisinde bulunup 75 sayfadan ibarettir. İleride bahsedilecek diğer bütün eserlerinde olduğu gibi elimizdeki nüsha da müellifin bizzat kendi hattıyla yazılmış olup, hat çeşidi rıkadır. Temmet kaydından eserin Evâil-i Safer 1306 (7-17 Ekim 1888)'da tamamlandığı anlaşılmaktadır. Eserin ilk yaprağında Hüseyin Sabri Efendi'ye ait 1312(1894/1895) tarihli bir vakıf mührü bulunmakta olup üzerinde şunlar yazılıdır: “*Es-Seyyid Hüseyin Sabri 1312 / Vekaftü hâzâ'l-kitâbi li-rızâi'l-meliki'l-vehhâb.*” (Bu kitabı Allah rızası için vakfettim.)

Tıpkı Süleyman Hayri Bey'e (ö.1892) ait meşhur *Hayri Bey Kütüğü*'nde²² olduğu gibi bu eserde de doğacak çocuklara verilebilecek isimler sene hesabına göre tanzim edilmiştir; bu isimler, ebced hesabıyla ismi taşıyan kişinin doğum tarihini vermektedir. Hicri 1280 senesinden 1400'e kadar (1863/64-1980) doğacak çocuklar için ebced hesabıyla isim ve mahlasları hâvidir. Mesela hicri 1321 yılı için *Receb Ulvî, İbrahim Hamdi, Kâsım İhsân* gibi isimler verilmiştir ki, bu isimlerin ebced hesabıyla değerleri [1]321 sayısını vermektedir.

Hüseyin Sabri Efendi, eserin mukaddimesinde artık devrin bozulduğundan, dinin emir ve nehiyelerine ters düşen davranışların arttığından ve seleflerin takip ettikleri doğru yolun terk edildiğinden yakınmakta ve bunun “*erbâb-ı idrâki*” üzdüğünden bahsederek söze başlamaktadır. Ona göre bu durum, cehaletten ve çocukların doğru bir şekilde terbiye edilememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ecnebilerin uygunsuz fikirler barındıran eserlerinin halk üzerinde kötü tesirler icra ettiğini de ifade etmektedir. Doğru bir şekilde yetiştirilmemiş çocukların kötü hal ve hareketlerinin dinen pek çok mahzurları olduğundan söz eden müellif, bunların önüne geçmek için her şeyin başının çocuklara iyi bir terbiye vermek olduğunu belirtir:

21 Abdullah Ercan 2011 senesinde vefat ettiği için kendisiyle irtibata geçip işin aslını öğrenmemiz mümkün olmadı.

22 Hayri, *Hayri Bey Kütüğü*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1304.

“Ve b’âde tebeddül-i âsâr u ‘âvâm ve teceddüd-i efkâr-ı havâs u ‘âvâm sebebiyle ‘âlemde harekât ve sekenât-ı enâm diğer gün ve muhaddesât gûn-â-gûn be-her gün efzûn ve ekseri şer‘-i şerîfden bîrûn ve bu hâl-i esef-iştimâlin ıslâhı emrinde ‘ulemây-ı a‘lâm ve pâdişâh-ı zü’l-ıhtirâm tarafından olunan hemân ve ikdâmât-ı kârgîr-te’sîr olmayarak erbâb-ı idrâki mahzûn eylemekdedir. Bunun menşe’i cehl ve nâdânî ve terbiye-i etfâlde be-dîdâr olan keselânîdir ki her husûsda şerî‘ate tevfiik edilmeyen ef‘âl m‘âkûl bile olsa ‘ind-i ulü’l-efdâl nâm‘âkûl olur...” (s.1-2)

Mukaddimedede nikâh, talak gibi aile hukukuna dair meselelerden kısaca bahsedilmekle beraber, asıl üzerinde durulan husus doğan çocuklara ne tür isimler verilmesinin uygun olduğudur. Müellif, son zamanlarda yeni doğan çocuklara manasız isimler verilmesinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle böyle bir eseri kaleme aldığını belirtmiştir:

“Saded-i kelâm terbiye-i inâs u gulâmda olub her şeyde etvâr u nâm-ı eslâfi terk eylediğimizden tâ kurâ ahalisine varıncaya kadar müvelledâta birtakım bî-m‘ânâ isim ve mahlas tesmiyesi şâyi olduğundan isimle mahlasın adedi hesâbı bin iki yüz seksen senesinden bin dört yüz sene-i hicriyyesi gâyesine değin kadem-nihâde-i mehd-i şühûd olacak etfâl-i İslâm’ın târîh-i vilâdetine muvafık olmak üzere işbu cedvel bi’t-tertîb cedvel-i mezkûre bir de mukaddime tahriri tensîb kılındı.” (s.3)

Bunlardan sonra “*Mukaddime fî Sünen’in-Nikâh*” ve “*Hukûku’l-Veled Ale’l-Vâlid*” başlıkları altında iki kısım bulunmaktadır. Buralarda nikah, çocuk-ebeveyn münasebetleri ve doğan çocuğa isim konulması hakkında kısa açıklamalara yer verilmiş; bu hususlara dair pek çok ayet, hadis zikredilmiş ve İmâm-ı Âzâm, İbrahim b. Edhem gibi âlimlerin sözlerine yer verilmiştir. Müellifin bazı hususlara dair beyanları ve hassasiyetleri dikkat çekicidir. Mesela bir kimsenin kız evlat sahibi olması durumunda üzölmek bir yana, bilakis cahiliye Araplarının adetlerine muhalefet olması için ziyadesiyle sevinmesini öğütlemektedir: “*Bir kimesne bir veled ile tebşîr olunsa ferah ve sürûr hâsıl etmeli ve ânı Cenâb-ı Hakk’ın nîmetlerinden ‘add eylemeli (...)* mevlûd benât olursa ehl-i câhiliyyete muhâlefet için ziyâde ferah hâsıl etmeli, zîrâ câhiliyyetde mevlûd benât olursa kendilerine ‘âr lâhuk olur veyâ infak havfından için hayyen defnederlerdi.” (s.5) Ayrıca bu me-yanda Hz. Peygamberin “Çocuk kokusu cennet kokusudur.” ve “Kız çocuklarını hor görmeyin, zira ben de kızlar babasıyım.” gibi bu konulara dair bazı hadis-i şeriflerine yer verilmiştir. İsim koyma adabına dair de şunlar söylenmiştir:

“Hazret-i risâlet-penâh esmâ-i kabîhayı esmâ-i hüsnîyeye tebdil buyururdu. Hakîm ve Hâkim ile veled tesmiye olunmaz çünkü onlar esmâ-i hüsnâdandır.

Ebâ İsâ dahî tesmiye olunmaz, zîrâ İsâ aleyhi's-selâmın babası olduğunu îhâm eder olduğundan ve Hazret-i Risâlet'in isim ve kendisini dahî cem' etmiye Ebâ'l-Kâsım gibi ancak isim Muhammed ve Ahmed olmaz ise ol vakit tekniye tecvîz olunmuştur. Esmâ-i enbiyâdan bir isimle tesmiye etmek ehabb olduğundan böyle esmâ-i enbiyâ ve melâikeden biriyle bir veled müsemmâdır, âna l'ân ve şetm ve tasgir etmek câiz değildir. Muhammed isminde olan veledde ikrâm etmeli ve meclisde yer hâzır eylemeli rû-be-rû takbih etmemeli.” (s.7)

Mukaddimeden sonra isim/mahlas ve tarih şeklinde iki sütun halinde tertip edilen cetveller eserin sonuna kadar sürmektedir. Bu isim ve mahlasların hepsi erkek çocukları için hazırlanmış olup, yukarıda da ifade edildiği gibi bunların ebced hesabıyla değerleri bir sayıya denk gelmekte ve bu sayı, bu ismi taşıyan kişinin doğum tarihini vermektedir.

c. Esrâru'l-Cinn

Ankara Milli Kütüphane'de Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 2875 numarası ile kayıtlıdır. Kırmızı bez kaplı mukavva bir cilt içinde olup 55 yapraktan müteşekkildir. Eserin tamamlanış tarihi 6 Rebiülahir 1306 (13 Aralık 1888)'dir. Hüseyin Sabri Efendi, eserin mukaddimesinde ifade ettiğine göre çevresindeki bazı insanların bilgisizlikleri sebebiyle cinlerin varlığını inkâr ettiklerine şahit olmuş ve din kardeşlerinin bu dalaletini tashih etmek gayesiyle cinlerin varlığına dair Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler ve sahih hadisler nakledip kuvvetli deliller getirmek suretiyle Türkçe bir risale kaleme almaya karar vermiştir.²³ Müellif, bu gayeye matuf olarak eserinde elli altı başlık altında cinler hakkında ayetlerde, hadislerde ve muhtelif kaynaklarda bulunan bilgileri bir araya toplamış, bu varlıklarla alakalı bazı yaşanmış olayları kitabına alarak bir derleme meydana getirmiştir. Eserde ağırlıklı olarak cinler üzerinde durulmakla beraber, melekler ve şeytanlar gibi diğer varlıklardan da bahsedilmiştir.

Hüseyin Sabri Efendi, Esrâru'l-Cinn'in son varlığında “Vukû'ât” başlığı altında bizzat tanıdığı ve itimat ettiği bir kişinin ve onun hanımının başlarından geçen oldukça ilginç iki “cin vakası”na yer vermektedir. Bu vak'alardan ilkinde müellifin arkadaşı Eskizâde Mustafa Efendi'nin 1849 senesinde cerre çıktığı²⁴

23 Hüseyin Sabri b. Hâfız Ömer Osmâncıkî, *Esrâru'l-Cin*, Ankara Milli Ktp. nr.06 Mil Yz A 2875, vr. 1b.

24 Cerre çıkmak: Osmanlı devrinde medrese hocalarının ve yetişmiş talebelerin senenin dokuz ayı derslerle meşgul olduktan sonra umumiyetle üç aylarda, hususiyle de Ramazan'da, camilerde Kur'ân-ı Kerîm okuyup vaaz etmek, halk tarafından sorulan çeşitli sualleri cevaplandırmak ve çocuk yetiştirmek gibi din hizmetlerini yerine getirmek üzere civar şehir, kasaba ve köylere gitmeleri için “cerre çıkmak” tabiri kullanılırdı. Buna karşılık halk da bu hizmetlerde bulunanlara maddi yardımda bulunurdu. Osmanlılarda başlangıçtan itibaren görülen cer uygu-

Kastamonu'nun Devrekâni kazasındaki bir köyde gece yarısı evine gelen bir cin ile boğuşması kendi ağzından anlatılmaktadır. Buna göre, misafir olduğu köyün ahalisi sık sık cin topluluklarıyla karşılaştıklarından bahsederler, Mustafa Efendi de geldiği yerde böyle şeyler vâki' olmadığından bu söylentilerin doğruluğuna pek ihtimal vermez. Bir gece yarısı evine gelen garip hal ve hareketlerde bulunan bir adam atını evin önüne bağlar ve evde geceleme istediğini söyleyip Mustafa Efendi'den yatak hazırlaması talebinde bulunur. Mustafa Efendi, adamın bazı hareketlerinden işkillenip bunun bir cin olduğunu düşünür, kendi yatağını onun-
kinden uzağa sermek isterse de adam buna engel olur. Adam, Mustafa Efendi'nin yatmasını bekledikten sonra harekete geçer:

“Gençlik ve tuvanalığım kemâlinde olmağla merkûmu gözûme alırdım. Yat-
dım, hemen yerinden kalkıp üzerime uzandı, ben dahî bir elimle boğazından
diğer elimle dahî karnından sıkdım. Sonra elimin ikisiyle boğazından sıkıp
kiyâm etdim. Bana “*Bırak, sana zararım dokunmasın.*” dediyse de “*Elinden
geleni geri bırakma.*” dedim. Bir de ne bakarsın, elimde sıkdığım bir kenevir
çöpü oldu. Odanın kapısı açık idi, o çöpü dışarı atdım. Çöp dahî bir sür'at-i
serîa ve fışırta ile gitti. Dışarı çıkdım; ne çöp var, ne at var.”

İkinci vak'a Mustafa Efendi'nin hanımının başından geçmiş olup, bunu da
oğlu Mehmed Efendi annesinin ağzından şöyle nakletmektedir:

“Yedi-sekiz yaşlarında idim, vâlidemin emriyle köy civârında bir dereye r'ây
etmekte olan buzağları getirmeğe gitdim. Ahşam yakın idi. Birden beni cin
tâifesi kapıp dağa çıkardılar. Gece ve gündüz bunların cem'iyetleriyle be-
raber gezerdim, bir su başına vardıklarında bana kemik içinde bulunan kuru
ekmek pâreleri verirler ben de suya daldırıp yer idim; kendileri kemik yerler
idi. Nihâyet bir gece Kastamonu şehrinde kâin Nasrullâh Câmîî'nin taşra say-
fiyesine geldiler, yine me'kûlât ile meşgul iken imâm-ı câmî' elinde bir fener
ile [geldi]; bunlar dağıldılar, ben kaldım. İmam efendi benim yanıma geldi,
ben üryan olduğumu ol vakit insan görünce anladım. İmam efendi cübbesini
bana iksâ edip hânesine götürdü. Ahvâlimden suâl etdi, haber verdim; karye-
mizi dahî anlatabildim. Beni hükümet mârifetiyle hânemize îsâl etdiler.”

Çocukluğunda bu hanımı gördüğünü ifade eden Hüseyin Sabri Efendi, hikâ-
yede bahsi geçen cinlerin büyük ihtimalle güzelliği sebebiyle ona âşık olup dağa
kaçırdıklarını söyleyerek hadiseye ilginç bir yorum getirmektedir.²⁵

laması, Cumhuriyet döneminde okullardan yetişen din görevlilerinin kasaba ve köylere tayin edilmesi neticesinde son bulmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Cer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VII, s.388-389.)

25 Hüseyin Sabrî b. Hâfız Ömer Osmâncıkî, a.g.e. (Bu kısım eserin son varağı olan 55. varaktan sonra gelmektedir. Temmet kaydından sonraki yapıprakta yer aldığından numaralandırılmamıştır.)

d. Sühanistân

Ankara Milli Kütüphane’de 06 Mil Yz A 2917 arşiv numarasında kayıtlı bu eserin ismi, kataloglara “Risâle-i Kavâid-i Fârisî” şeklinde kaydedilmişse de bu isimlendirmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz; zira müellif bütün eserlerinde kitabın ismini besmelenin üzerinde tertip ettiği bir çerçeve içine yazma itiyâdında olduğundan ve bu eserde de bahsedilen yerde “Sühanistân” ibaresi yazılı olduğundan kitabın hakiki ismini bu şekilde kabul edebiliriz. (Nitekim müellifin *Hıfzu’l-Lisân* isimli eserinde de besmelenin üzerindeki “Hıfzu’l-Lisân” ibaresine dikkat edilmemiş, kataloglama işlemi yapılırken eserin muhtevassından hareketle “Kitâbu’l-Lugât” şeklinde gerçeği aksettirmeyen bir isim konulmuştur. Bu eserin katalog kaydı yapılırken de muhtemelen benzeri bir düşünceyle eserin muhtevassına bakılarak “Risâle-i Kavâid-i Fârisî” şeklinde bir isimle kaydedilmiş olmalıdır.) Eserin sırtı kahverengi meşin, kapakları mavi kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Telif tarihi 1 Receb 1307 (21 Şubat 1890) olan bu eser, 98 varaktan müteşekkildir. Müellifin ifadesine göre *Sühanistân*, muhtelif eserlerden derleme bir Farsça gramer kitabıdır. Farsça gramer kaidelerinden bahsedilen bu eserin sonuna bir lügatçe konmuş ve ayrıca “*Ebyât-ı Müntahabe*” (seçme beyitler) başlığı altında bazı meşhur şairlerin Farsça beyitlerine yer verilmiştir.

e. Hıfzu’l-Lisân²⁶

Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi’nde 19 HK 34895 demirbaş numarası ile kayıtlı olup eserin ismi kataloğa sehven “Kitâbü’l-Lugât” şeklinde geçirilmiştir. Eser âbâdi kâğıt üzerine yazılmış olup sırtı kahverengi meşin kaplı, yeşil miklebli iki cilt kapağı arasında ve 223 varaktan oluşmaktadır. Müellif, eseri 1-2 Zilkade 1309-23 Muharrem 1310 (28 Mayıs 1892-17 Ağustos 1892) tarihleri arasındaki 82 gün içerisinde yazmıştır.

Hüseyin Sabri Efendi, eserin mukaddimesinde Kur’ân-ı Kerîm’in bu dilde indiğinden ve Hz. Peygamber’in bu dilde tebliğ yaptığından bahisle Arapçayı en üstün dil olarak kabul edip Arap dilinin zenginliğine dair çeşitli misaller vererek bu fikrini destekleme yoluna gitmektedir. Bundan sonra, kendi devrinde ortaya çıkan dilde hatalı kullanımlardan, yapılan yanlışlıklardan bahseder ve “lisanın hıfzı” hususuna dikkat çeker. Burada, Arapça’nın hassas bir dengeye sahip olduğunu, kelimedeki bir hareketin bile manayı değiştirebileceğini ifade eden müellif, hatalı kullanımlarda bulunmamak için bu dilin gramer kaidelerini ve Nahiv

26 Bu eser hakkında Abdurrahman Özdemir bir tebliğ sunmuş olup bu kısmın yazılmasında büyük nispette onun eser üzerine yaptığı incelemeden faydalanılmıştır: Abdurrahman Özdemir, “Osmanlı Ömer Recâizâde Hüseyin Sabri Efendi ve “Hıfzu’l-Lisân” Adlı Eseri”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, Çorum, C.II, 2008, s.849-868.

ilmini iyice bilmek gerektiğini söyler. Müellif, geçmişte bu sahada eser veren Halil b. Ahmed, Zemahşerî, İbn-i Kemâl ve Ebussuud Efendi gibi âlimlerden ve çalışmalarından bahsetmekte ve bu eseri telif etmekten maksadının kendi devrinde yapılan bazı hataları tashih etmek olduğunu söylemektedir.²⁷

Eserin mukaddimesinde Arap lehçeleri hakkında bilgi veren Hüseyin Sabri Efendi, Kureyş lehçesini diğerlerine nazaran yabancı unsurlarla daha az karışması sebebiyle en fasih lehçe olarak kabul etmektedir. Kureyş lehçesinden sonra fasihlik bakımından en muteber lehçeleri şu şekilde sıralamıştır: Sakîf, Hüzeyl, Huzâa, Benî Kinâne, Gatafân, Benî Üsâme ve Benî Temîm. Arapçanın doğru bir şekilde kullanılması için fasih rivayetlerin esas alınması ve dildeki en fasih örneklerin ezberlenerek devamlı tekrar edilmesi tavsiyesinde bulunan müellif, aslen Arap olmadıkları halde bu usulü takip eden Fârisî, Zemahşerî ve Sibeveyh gibi âlimlerin Arapçayı ana dili Arapça olanlardan daha fasih ve belîğ bir biçimde kullandıklarını belirtmiştir. Dili doğru bir şekilde öğrenmenin bir diğer yolunu da onu muteber hocaların “fem-i muhsininden” almak olarak ifade etmiştir.²⁸

Hıfzu'l-Lisân'ın mukaddimeyi müteakiben gelen asıl kısmı 28 fasla ayrılmış olup bu fasılların içinde yer alan kelimelerin sıralanmasında genellikle bir kurala riayet edilmediği görülmektedir. Maddelerin izahında Mütercim Asım Efendi'nin usulünün benimsendiği eserde 952 adet söz ve söz öbeğinin anlamı, açıklaması, hangi vezin ve bâbda olduğu verilerek bunların doğru kullanımlarının nasıl olması gerektiği belirtilmiştir.²⁹

Bu eser hakkında bir tebliğ sunmuş olan Arap dili ve belâgatı mütehassısı Abdurrahman Özdemir, ansiklopedik eserlerde hakkında hiçbir bilgi bulunmamasına ve tanınmamasına rağmen Hüseyin Sabri Efendi'yi devrinin önemli âlimlerinden biri kabul ederek eserinin kıymetine dikkat çekmiştir. Ayrıca bu yazıda zikredilen *Dîvân*'ından ve manzum *Nûr-i İmân* isimli eserinden haberdar olmadığı halde Hüseyin Sabri Efendi'nin *Hıfzu'l-Lisân*'ın mukaddimesinde kullandığı şiirsel üslup sebebiyle kendisinin şair olabileceği gibi isabetli bir tahminde de bulunmuştur.³⁰

f. Nûr-i İmân

Hususî kütüphanemizde mahfuz, mavi renkli bir cilt içerisinde. 10 varaktan ibaret olup, bunların ikisi yazısızdır. Eserin tamamlanış tarihi 19 Safer 1310'dur (12 Eylül 1892). *Nûr-i İmân*, bazı dînî konuların (ibadetler, iman esasları vb.) yer

27 Özdemir, a.g.m., s. 853.

28 Özdemir, a.g.m., s. 854-855.

29 Özdemir, a.g.m., s. 855.

30 Özdemir, a.g.m., s. 852, 856-57.

yer bir kişiye nasihat eder tarzda işlendiği manzum bir dînî eserdir. Dört başlık altında (*Otuz İki Farz, Akâid-i Ehl-i Sünnet, A'dâd-ı Kebâir, Alâmât-ı Kıyâmet*) dine dair muhtelif mevzulardan bahsedilmiştir. Sade bir dille kaleme alınan *Nûr-i İmân*'ı bu yönüyle Anadolu'da emsallerine çokça rastlanan manzum dini eserlerden biri olarak kabul etmek mümkündür.

Eserden bir örnek:

'Alâmât-ı Kıyâmet

Hem haber vèrdi Resûl-i eşdağ

Kim 'alâmât-ı kıyâmetdir hâk

Çıka Deccâl-i la'în-i meflûc

Dâbbetü'l-'arz ile Ye'cûc ü Me'cûc

Gele hem Hâzret-i 'İsâ-yı Mesîh

Katlı olur seyfi ile hem şahs-ı Mesîh

Doğiser şems min mağribihâ

Ref'-i Kur'ân ola min muşhafihâ

Hem zühür eyliye bir nâr ve duhân

Üç mevâki'de hâsf ola 'ayân

Hâzret-i Mehdî-i 'âlî-şanı

Eyle taşdîk édüb imâni

Hüseyin Sabri Efendi (*Nûr-i İmân*, vr.8a)

g. Risâle-i Keffü'l-Lisân (veya Kitâb-ı Keffü'l-Lisân)

Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 4691 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Sırtı kırmızı meşin, kapakları desenli bez kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Telif tarihi 30 Ramazan 1319 (10 Ocak 1902) olmasına rağmen kataloglama işlemi esnasında buradaki tarih yanlış okunmuş ve 1319 yerine 1219 olarak kaydedilmiştir. Fihrist haricinde 106 varaktan müteşekkildir. *Risâle-i Keffü'l-Lisân*, İslam'da hilafet ve imamet meselesinden, Hz. Peygamber'in vefatının akabinde bu hususta ashâb-ı kirâm arasında çıkan bazı ihtilaflardan ve müteakip dönemlerdeki gelişmelerden bahseden İslam tarihinin ilk dönemlerini içine alan bir eserdir.

Hüseyin Sabri Efendi, eserin mukaddimesinde Müslümanların dine dair yalnızca ilmihal bilgilerini öğrenmekle mükellef olduklarından söz ederek, kendi zamanındaki bazı bilgisiz kimselerin Hulefâ-yı Râşidîn devrinde sahabeler arasında çıkan birtakım siyasi ihtilaflar sebebiyle Muâviye'ye lanet okuma gibi hareketlerinin ehlisünnet âlimlerince tasvip edilmediğini ifade etmektedir. Müellif, çeşitli hadiselerde Hz. Ali'ye muhalif safta yer alanların arasında dini sonraki nesillere ulaştıran ashabdan kimselerin de bulunduğunu, hatta Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe'nin ve aşere-i mübeşşereden bazı sahabelerin de bunlar arasında olduğunu belirtmiş; iman esaslarından ve zarûrât-ı dîniyyeden olmayan bu hususlar hakkında Müslümanlara sükût edip bahsi geçen zâtlar hakkında hüsnüzanda bulunmalarını nasihat etmiştir.³¹ Eser; yukarıda zikredilen bazı ihtilaflı mevzuları seksen dört başlık altında, aralarında İbn Haldun, İmam-ı Rabbânî ve Teftâzânî'nin de olduğu bazı âlimlerin görüşlerini nakletmek suretiyle inceleyen fakat daha ziyade derleme bir kitap hüviyetini hâizdir.

h. Meârif-i İlâhiyye

Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 2874 numarası ile kayıtlıdır. Sırtı kırmızı meşin, satırları desenli bez kaplı mukavva bir cilt içindedir. Fihrist hariç 376 varaktan oluşan eserin telif tarihi belli değildir. *Meârif-i İlâhiyye*, Allah inancından, İslam akaidinden ve sair dini mevzulardan kelâm ilmi muvacehesinde bahseden bir eserdir. Eserin mukaddimesinde kelâm ilminin gayesinden ve ne sebeple ortaya çıktığından kısaca söz eden Hüseyin Sabri Efendi, insanların başta Allah'ın varlığı ve birliği hususlarında olmak üzere inanç esaslarına dair konularda bilgi sahibi olup yanlış bildikleri şeyleri tashih edebilmeleri için kelâm kitaplarından ilgili bahisleri derleyip hülasa ettiğini ifade etmektedir.³² Tevhid inancı, Allah'ın sıfatları, İslam'ın şartları, taklîdî iman/tahkîkî iman, elfâz-ı küfr gibi çok sayıda konuyu ihtiva eden bu derleme kitap *İman*, *Elfâz-ı Küfr*, *Fi'l-Kebâir* şeklinde konu başlıklarına ve alt başlıklara ayrılmış olup fihrist de buna göre tertip edilmiştir.

i. Nevâdirü'l-Hükemâ

Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz B 26 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Yeşil meşin bir cilt içerisinde olup 322 varaktan müteşekkil hacimli bir eserdir. Temmet kaydında eserin telif tarihi bulunmamaktadır. *Nevâdir ü'l-Hükemâ*, beşerî ve fizikî coğrafya, ilm-i nücûm, hendese ilmi ve çeşitli matematiksel hesapla-

31 Hüseyin Sabri, *Keffu'l-Lisân*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 4691, vr.1b-2a.

32 Hüseyin Sabri b. Hâfız Ömer Osmâncıkî, *Meârif-i İlâhiyye*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 2874, vr.1b-2a.

ma usulleri hakkında bilgiler veren ansiklopedik bir eser mahiyetindedir. Eserde pek çok harita ve şekil yer almakta olup bunlardan şekil cinsi olanlar orijinal çizim olup haritalar bir başka yerden ilave edilmiştir. *Nevâdir 'ül-Hükemâ*, bu yönüyle umumiyetle İslâmî ilimler, lisaniyat ve edebiyat sahalalarında eser telif ettiği görülen Hüseyin Sabri Efendi'nin bambaşka bir cephesini ortaya koyan ve araştırmacılar tarafından etraflıca incelenmesi lazım gelen bir eserdir.

Sonuç

Makalenin birinci kısmında kitabî kaynaklardaki kifayetsizlik sebebiyle daha ziyade Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Hüseyin Sabri Efendi ile alakalı vesikalardan -hususiyetle Sicill-i Ahvâl Varakasından- istifade edilerek ve eserlerinde yer alan bazı bilgi ve karinelere yola çıkılarak müellifin hayatı aydınlatılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise hususi kütüphanemizde bulunduğu için Türkiye kütüphanelerinin kataloglarında yer almayan üç eseri de dâhil olmak üzere müellifin tespit edilebilen dokuz eseri ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Bununla beraber, müellifin Sicill-i Ahvâl Varakası'ndaki beyanından bütün eserlerinin bunlardan ibaret olmadığı, isimlerini bilmediğimiz kayıp eserlerinin de olduğu anlaşılmıştır.

Yukarıda temas edilen iltikâfî eserlerinin yanı sıra birçok orijinal çalışması bulunan Hüseyin Sabri Efendi, bazı eserlerini kendi devrinde gördüğü ve yanlış olarak nitelendirdiği bazı durumların izale olması için bir sebebe mebni olarak kaleme almıştır. *Esâmî* isimli eserini doğan çocuklara verilen manasız isimleri tenkit etmek ve isim koyma usul ve adabını anlatmak için yazdığı gibi, *Hıfzu'l-Lisân* isimli eserini de Arapça talim ve tedrisinde yapılan hataları düzeltmek için kaleme alması buna verilebilecek örneklerdendir. Müellifin eserlerinin bu yönüyle, dönemin içtimai meselelerine “erbâb-ı idrâk”ın bakışını aksettiren ve araştırmacılarca incelenebilecek türde olduğu söylenebilir.

Birçok sahada eser telif etmiş olmasına rağmen kitabî kaynaklarda hakkında yeterince bilgi bulunmayan Osmanlı Hüseyin Sabri Efendi'nin, yaptığımız incelemeler neticesinde incelenmeye değer bir Türk münevveri olduğu anlaşılmış ve bu makale vesilesiyle ilim âleminde tanıtılmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA]

Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemî [=DH.MKT], nr. 2504/20; 2515/30.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi Memur Sicil Zarfları [=DH.SAİD.MEM], nr. 13/8/1; 13/8/5.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl İdaresi Sicil Defterleri [=DH.SAİD.d], nr. 85/445.

2. Yazma Eserler

Ahmed Feyzi b. Alî Arif Çorûmî, *İcâzet-nâme-i İlm-i Ferâiz*, Ankara Milli Kütüphane (Milli Ktp.), nr. 2291/2, vr. 4b-5a.

Hüseyin Sabri, *Divan*, (Abdülhadi Uysal arşivi).

_____, *Keffu'l-Lisân*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 4691.

Hüseyin Sabrî b. Hâfız Ömer Osmâncıkî, *Nevâdirü'l-Hükema*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz B 26.

_____, *Esrârü'l-Cin*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 2875.

_____, *El-Lugât* [Hıfzu'l-Lisân], Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 19 Hk 34895.

_____, *Meârif-i İlahiyye*, Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 2874.

Hüseyin Sabrî b. Ömer, *Risâle-i Kavâid-i Fârisî* [Sühanistân], Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 2917.

Hüseyin Sabri ibnü's-Şeyh Hâfız Ömer Recâî el-Osmancıkî, *Esâmî*, (Abdülhadi Uysal arşivi).

Hüseyin Sabri Osmancıkî, *Nûr-i İmân*, (Abdülhadi Uysal arşivi).

3. Araştırma ve İncelemeler

Ercan, Abdullah, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, Çorum, Hitit Festivali Komitesi, 1991.

İpşirli, Mehmet, “Cer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, c.VII, 1993.

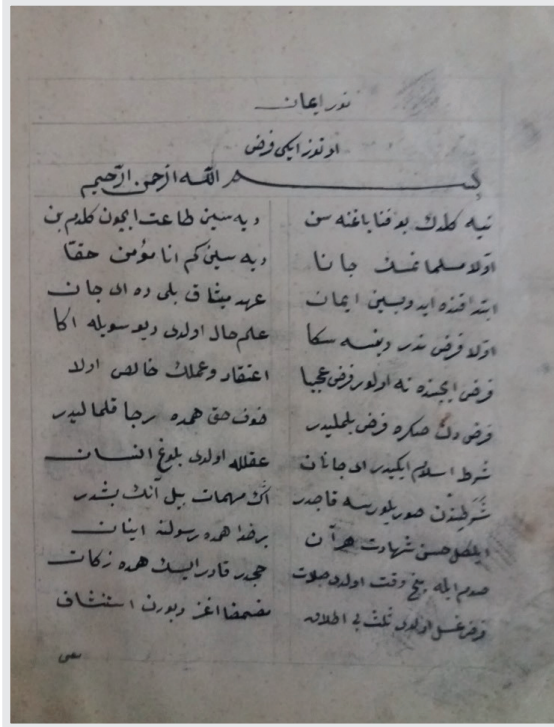
Özdemir, Abdurrahman, “Osmancıklı Ömer Recâîzâde Hüseyin Sabri Efendi ve “Hıfzu'l-Lisân” Adlı Eseri”, *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*, Çorum, c.II, 2008.

Sarııldız, Gülden “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXXVII, 2009.

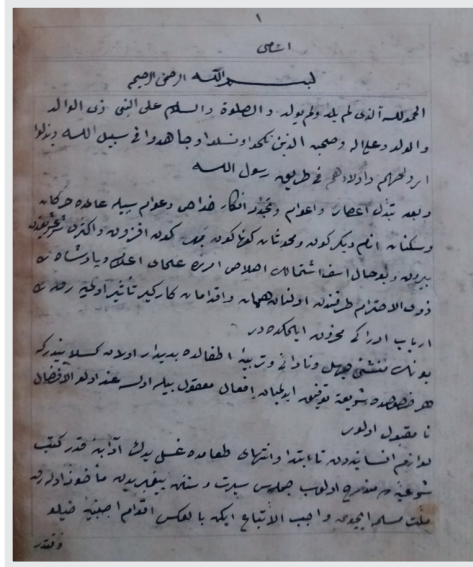
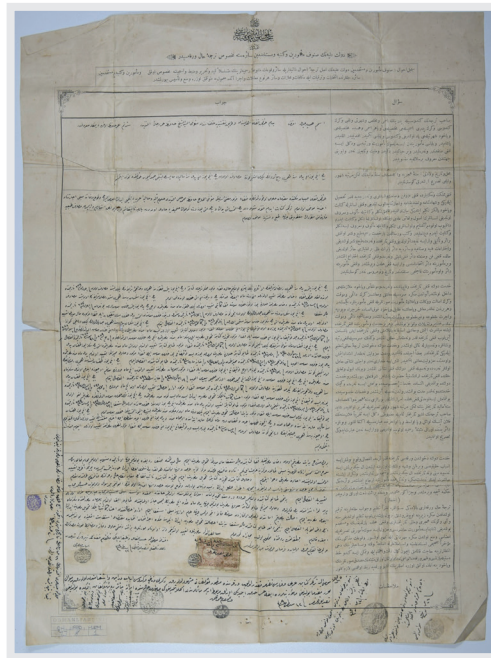
Ek

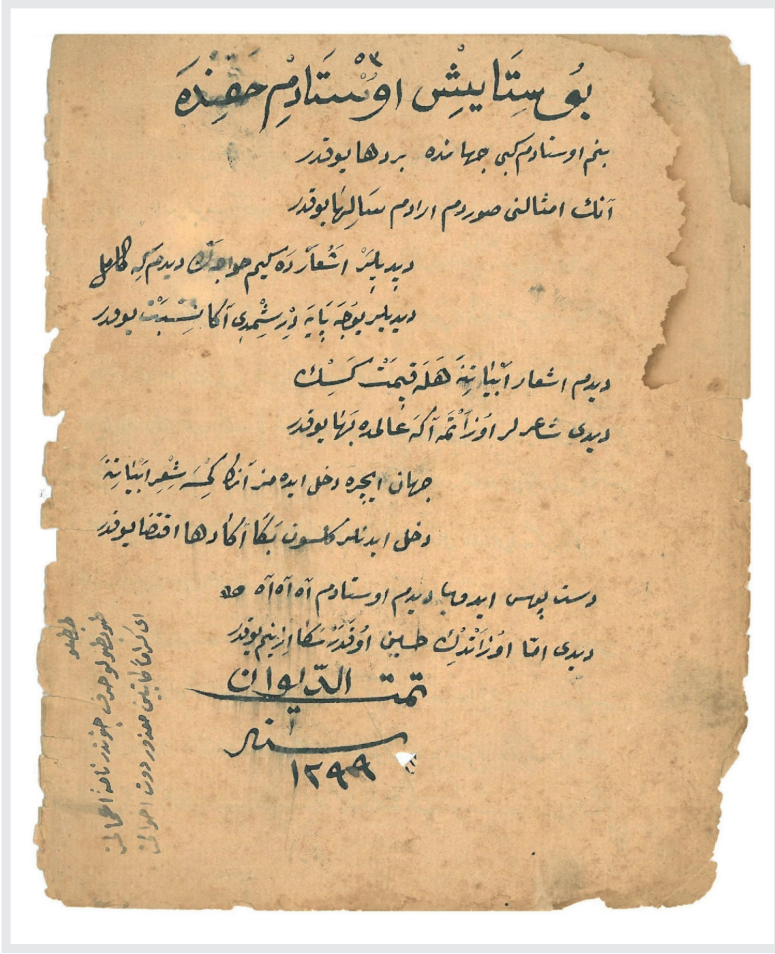
Resim 1: Hüseyin Sabri Efendi'nin *Esâmî* isimli eserinin ilk varağında bulunan 1312(1894/1895) tarihli vakıf mührü: “*Es-Seyyid Hüseyin Sabri 1312 / Vekaftü hâzâ'l-kitâbi li-rızâi 'l-meliki 'l-vehhâb.*” (Bu kitabı Allah rızası için vakfettim.)

Resim 2: *Esâmî*'nin ilk sayfası (Abdülhadi Uysal arşivi)

Resim 3: *Nûr-i İmân* 'ın ilk sayfası (Abdulhadi Uysal arşivi)

Resim 4: Osmançıklı Hüseyin Sabri Efendi'nin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuz Sicill-i Ahvâl Varakası (BOA, DH.SAİD.MEM, 13/8/1)

Resim 5: Osmanlı Hüseyin Sabri Efendi'nin *Dîvân*'ının son sayfası (Abdulhadi Uysal arşivi)